

УДК 321.01:323.1

В. Андріяш

ПОТРЕБИ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН ЯК ОСНОВНИЙ ЕТАП ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕТНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Розглянуто основні передумови виникнення та розвитку потреб етнічних меншин. Проаналізовано основні протиріччя, які виникають у міжетнічних відносинах, під час задоволення потреб різних етнічних меншин. Охарактеризовано основні ідеологічні напрямки, за допомогою яких етнічні меншини досягають бажаного результату у задоволенні своїх потреб.

Ключові слова: інституціоналізація, потреби, етнічна нерівність, особливі права, представницькі структури, автономія, націоналізм, сепаратизм.

В сучасному світі зростає прагнення країн, народів і етнічних груп до самоідентифікації та самоствердження, що робить його все більш нестійким і малопередбачуваним. У глобальному сенсі національна та етнічна проблеми, зокрема посилення нерівності між етнонаціональними групами, стали однією із найбільш актуальних проблем сучасності. Тому деякі науковці стверджують про реальну етнічну глобальну кризу, що охопила нашу планету, яка характеризується посиленням неконтрольованих національних емоцій, які залежно від певних обставин та потреб набувають форм обґрунтованого національного самоствердження або агресивного націоналізму, призводять до драматичних колізій практично на всіх континентах, але особливо на “периферії” світової цивілізації [1].

Аналіз наукових праць із проблеми інституціоналізації етнічних процесів свідчить про те, що вона розроблялася у контексті різних наукових галузей, зокрема у дослідженнях О. Маруховська-Картунової, В. Котигоренко, К. Оніщенко, В. Городяненко та іншими. Водночас дослідження світового досвіду організації, удосконалення та розвитку процесу виникнення та задоволення потреб етнічних меншин як передумови процесу інституціоналізації, здійснюються епізодично і є фрагментарними. Ще менше уваги приділяється вивченню цього досвіду у контексті українських реалій.

Мета статті – окреслення особливостей виникнення та розвитку потреб етнічних меншин як передумови інституціоналізації етнічних процесів.

Потреба – це те, з чого розпочинається будь-яка форма людської активності. Зазвичай, у міжетнічному середовищі потреба виникає у зв’язку з існуючою або уявною несправедливістю у міжетнічних відносинах. Формування уявлення про етнонаціональну несправедливість залежить від розуміння національного інтересу та його усвідомлення. Неспроможність держави в деяких випадках вирішити національне питання, призводить до підвищеної уваги до національних та етнічних процесів, необхідності пошуку можливих варіантів гармонізації етнонаціональних відносин, запобігання або ж подолання протиріч з метою недопущення їх переростання у конфлікт.

У зв’язку з активізацією процесів урбанізації, відбувається зростання кількості представників різних національностей у процесах інтелектуалізації, модернізації, що безумовно розширює діапазон їх потреб. Це цілком природне бажання різних етнонаціональних груп покращити власне існування.

Не менш впливовим є й соціальний чинник, зокрема зростаюча на сьогодні конкуренція за робочі місця, особливо у престижних сферах зайнятості, хоча в деяких випадках, ці престижні сфери зайнятості бувають зайняті представниками національних меншин даної країни (високий рівень росіян у бізнес-еліті країн Балтії або вплив японських промисловців у США) [2]. Тому проблеми соціальної стратифікації можуть актуалізувати необхідність задоволення своїх потреб як етнонаціональних меншин, так і титульного етносу.

Та основні тиски на етнічні групи, які спонукають їх до необхідності задовольнити свої вимоги та потреби, йдуть від глобальних процесів економічного розвитку, державного будівництва та комунікаційної революції. Зростаюча соціальна взаємодія означає, що етнічні групи, які колись займали ізольовані соціальні ніші, стають об'єктом диференційованого ставлення та приниження з боку привілейованих етнічних груп. Члени групи, яка все більше потрапляє у несприятливі умови, реагують на це зростанням обурення, загостренням почуття етнічної ідентичності та посиленням розуміння своїх спільних колективних інтересів. А це вже можна вважати передумовами ескалації етнополітичних конфліктів [3]. До того ж, експансія сучасного економічного сектора є посяганням на землю та ресурси периферійних народів, втягує мігрантів у вир непрофесійного ринку праці та створює глибоко вкорінені почуття економічної несправедливості серед цих нових маргіналізованих прошарків.

Та найбільшу небезпеку для етнічних груп, які вважають себе окремими народами, становить так званий “національне будівництво”, яке здійснює домінуюча етнонація [4]. “Настирливі домагання” контрольованої нею держави примушує субординовані етнічні групи бути готовими до мобілізації на підтримку тих своїх лідерів, які вимагають або більшої влади у центральних державних органах, або сецесії. “Всі ці процеси, а модернізація можливо більше всіх, – підсумовують американські дослідники, – створюють загрозливі альтернативи для культурних цінностей, релігійних вірувань, мови та способу життя, які є сутністю ідентичності в етнічній групі. Ці тиски є загальними для “другого” і “третього світів” і всюди становлять пальне для політичної мобілізації та діяльності етнічних груп” [5].

Тому держава зацікавлена максимально загальмувати висування вимог та задоволення потреб меншин.

Здебільшого еволюція вимог меншин має такі етапи:

1. Наділення особливими правами (меншина завжди апелює до того, що є культурно, етнічно, політично дискримінованою групою всередині більшості, а тому потребує особливих прав для усунення дискримінації). Прикладом можуть слугувати вимоги кримчаків та караїмів, які наголошують на необхідності закріплення за ними статусу корінного народу. Почесний голова культурно-просвітницького товариства “Киримчахлар” Ю. Пурім стверджує, що “...у нас немає політичних вимог. Ми всього лише хочемо зберегти для нащадків нашу давню культуру, звичаї, мову” [6]. Такі вимоги висувають і кримські татари і русини. Також до цих потреб належить вимога функціонування “етнічних” ЗМІ та навчальних закладів із вивченням і викладанням мовами етнонаціональних спільнот. Незважаючи на те, що освітня сфера та інформаційні ресурси не пов'язані безпосередньо з політичними процесами, функціонування навчальних закладів та мас-медіа, створених етнонаціональними спільнотами або для них, свідчить про наявність можливостей для збереження етнічної самобутності,

формування відповідної політичної свідомості та моделей поведінки у наступних поколіннях певної спільноти.

У свій час такі вимоги висували баски в Іспанії, а потім доповнили їх вимогами щодо створення національної автономії та вимогами культурно-мовного типу (можливість отримання освіти баскською мовою з відповідною наявністю шкіл, видавництва тощо);

2. Нормативно-правове закріплення прав, обов'язків та статусу суб'єктів етнополітики – є одним із результативних проявів інституціоналізації етнополітичних відносин, оскільки вказаний юридичний аспект є основною вимогою більшості етнонаціональних спільнот, а також свідчить про визнання їх впливовості на державному рівні та передбачає отримання певних преференцій (за винятком прийняття законодавства із дискримінаційними нормами). Наприклад, у свій час баски Іспанії мали переваги щодо кар'єрного росту на державній та військовій службі.

Ст. 15, ратифікованої українським парламентом у грудні 1997 р. Рамкової конвенції держав-членів Ради Європи про захист національних меншин, зобов'язує сторони-учасниці створювати всі належні умови для ефективної участі осіб, які належать до національних меншин, не лише у культурному, соціальному та економічному житті, а й у державних справах [7]. Пояснювальна доповідь до цієї конвенції визначає можливі форми такої участі – застосування спеціальних процедур представництва у владі, використання представницьких органів меншин, залучення їх представників до підготовки, оцінки і виконання програм, які можуть безпосередньо стосуватися цих осіб, у процесах прийняття рішень, запровадження місцевого самоврядування [8]. Тобто більший наголос зроблено на індивідуальні права. В розділі 1 Коментарів Пояснювальної доповіді до Рамкової конвенції прямо стверджується, що в посиланнях на захист меншин як таких та прав і свобод осіб, які до таких меншин належать, розмежування і різниця у формулюванні пояснюють, що про колективні права не йдеться, а визнається, “що захист всієї національної меншини може бути досягнутий шляхом захисту прав окремих осіб, які належать до такої меншини” [9]. Більш детально форми політичної участі меншин на вседержавному і регіональному та місцевому рівнях розроблені у Лундських рекомендаціях, підготовлених у 1999 р. групою експертів ОБСЄ [10].

Вони передбачають, зокрема, надання меншинним групам, зокрема етнічним, певних правових, політичних та інших преференцій, тобто передбачають так звану “позитивну дискримінацію”, з єдиною метою: дати можливість меншині подолати відставання, яке майже завжди є наслідком тривалої попередньої дискримінації щодо неї. Позитивна дискримінація завжди є актом доброї волі з боку більшості, в руках якої зосереджені головні важелі усіх гілок влади і тому має можливість зберегти свої соціальні, культурні, економічні та інші переваги. Ст. 24 Конституції України проголошує рівність конституційних прав і свобод та рівність громадян перед законом: “Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними ознаками” [11]. Отже, практична реалізація у повному обсязі Лундських рекомендацій в Україні була б порушенням ряду положень національного права. Однак ці рекомендації не є міжнародним договором. Їх виконання не обов'язкове для України, але їх ігнорування може суттєво підірвати віру міжнародного співтовариства в щирість намірів дотримуватись у національному законодавстві прийнятих на наднаціональному рівні стандартів. З іншого боку, виконання рекомендацій, які

суперечать чинному законодавству, “підриває” престиж непорушності й цілісності правового поля держави. Така суперечність серйозно перешкоджає вирішенню питань, актуальних для етнічної української більшості і окремих етнічних меншостей для власне держави. Неможливість вирішити ці питання в рамках чинного законодавства збуджує конфліктні настрої.

Найбільш показовий приклад – відмова кримським татарам у гарантованому представництві у Верховній Раді Автономної Республіки Крим. Політичні акції з метою відновлення квоти для репатріантів у вищому представницькому органі автономії, яку вони мали у 1994 – 1998 рр., не дали очікуваного результату. Це стало однією із спонук зміни політичної тактики. Лідери кримських татар обрали шлях виборювання і законодавчого оформлення особливого правового статусу свого народу як корінного.

3. Створення представницьких структур, отримання квот в органах влади, які забезпечать представництво інтересів меншин на рівні держави. В Україні недостатньо необхідних нормативно-правових механізмів для вирішення питань представництва меншин. Водночас при їх формуванні потрібно враховувати суттєву проблему, що може виникати – політизацію етнічності, створення розподільчих ліній на відповідному ґрунті [12]. Одним із запобіжних механізмів щодо мінімізації таких проблем є заборона створення партій на етнічній основі. Доцільно проводити політику сприяння в інкорпорації з боку політичних партій до своїх лав представників національних меншин та етнічних спільнот як на місцевому, так і на центральному рівнях. Відповідні положення можуть бути враховані під час внесення змін до виборчого законодавства, особливо на місцевому рівні [13]. Найбільш активні вимоги висувують караїми та кримчаки, які стверджують, що “якщо нас визнають корінним народом, за міжнародними нормами нам мають забезпечити квоти у органах влади, зокрема у кримському парламенті. Тоді ми зможемо вголос говорити про свої проблеми, а зараз нас ніхто не чує і серйозно не сприймає. З нами інколи розмовляють так, наче ми вже зникли” [14].

Проблеми з реалізацією права меншин на політичну участь також пов'язані з протиріччями у задекларованих українськими законами політичних нормах [15]. Ст. 14 Закону про національні меншини національним громадським об'єднанням надане право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади, відповідно до Конституції України, законів про вибори народних депутатів і виборів місцевих рад. Водночас ані Конституцією, ані прийнятими законами про вибори таке право не гарантується [16].

Ст. 11 Закону “Про вибори народних депутатів України” від 18.10.2001 р. не називає серед інших суб'єктів виборчого процесу громадські об'єднання, а відтак – не визначено такими суб'єктами і організації, утворені представниками національних меншин [17].

За ними не закріплене право висувати кандидатів у депутати (ст. 38 розглядуваного Закону). Не застережено також обов'язкове врахування етнічного складу населення тієї або іншої місцевості при формуванні виборчих округів (ст. 16). Таке врахування передбачалося Законом 1997 р. “Про вибори народних депутатів України”, який втратив чинність [18].

4. Отримання права на самоврядування у вигляді автономії [19]. Політичні еліти етносуб'єктів завжди переконують, що третій етап є останнім і вони не претендуватимуть на вихід автономної одиниці зі складу держави. Однак це правило не завжди дотримується.

Тому влада національної більшості традиційно дуже обережна у задоволенні вимог меншин. Реалізувавши перший етап отримання особливих прав, зафіксованих в окремих законах, етносуб'єкти неминуче переходять до наступного етапу – створення власних представницьких структур. Потрібно зазначити, що висунення відповідних вимог відбувається у стані політизації етнічності, тому оманливим є сподівання на те, що меншина, задовольнивши свої перші вимоги, зупиниться. Адже, згідно з поширеною в етнополітології аксіомою, кожен етнос прагне власної держави. Навіть незначний контроль з боку центру в територіальній автономії врешті сприйматиметься як тиск або гноблення [20].

Визначившись із своїми потребами та вимогами, етнічні спільноти обирають ідеологічний напрямок, за допомогою якого будуть намагатися досягти бажаного результату. Наприклад, посилення ідей націоналізму може відбуватися як реакція на можливість втратити існуючий рівень автономії. Причинами такого посилення можуть бути експансія у всіх її видах, чи то метрополія, якщо йдеться про поліетнічну державу. Інколи, за певних обставин, наприклад, особливе психологічне становище маргінальних груп, які не можуть ідентифікувати себе з жодною з існуючих соціальних національних груп, мають досить високий соціальний, економічний, культурний статус, виникає явище дифузного націоналізму [21]. Таким групам притаманна пасивна форма націоналізму, який проявляється здебільшого у стресових ситуаціях.

У деяких випадках етнічні спільноти переходять до радикального напрямку. Націоналізм та радикалізм – поняття різні, оскільки залежать від політичної доцільності. Націоналізм, зазвичай, не є за своєю суттю радикальним чи нерадикальним, а напрямку залежить від обставин, що склалися. Наприклад, за умов колоніального режиму, наявності утисків національних інтересів, він обов'язково набирає радикальних рис. В інших випадках, здатен використовувати демократичні методи, хоча все залежить від того, чого саме вимагають інтереси нації.

Зважаючи на ті зміни, що відбуваються на сьогодні, сепаратизм можна вважати однією з планетарних мегатенденцій сучасності. За останній період часу у світі розпалася велика кількість держав: СРСР, Чехословаччина, Югославія, Судан, а також створені передумови для розпаду ще ряду країн [22]. Водночас тенденції до інтеграції у світі значно слабші: за цей час не було жодного випадку об'єднання декількох країн в єдине державне утворення. За прогнозами експертів у XXI ст. у так званому Старому Світі теоретично можуть виникнути більше 10 нових держав (Косово, Шотландія, Уельс, Корсика, Басконія, Ічкерія, Бойківщина, Баварія, Фландрія, Каталонія, Пн. Кіпр, Паданія, Фарерські острови, Фламандія, Крим, Придністров'я) [23].

До причин, які породжують сепаратизм, можна віднести лінгвістичні, релігійні та економічні чинники, які у різному співвідношенні впливають на процес самовизначення етнічних груп. Юридичним підґрунтям цього процесу є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, перша стаття якого забезпечує усім народам право на самовизначення [24]. В силу цього права народи “вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток” [25]. Таким чином, згідно з даним Пактом, сецесія може тлумачитися як реалізація права на самовизначення.

На сьогодні основним джерелом сепаратизму є саме економічні чинники, прикладом чого слугує посилення цих ідей у таких країнах, як, Бельгія, Данія, Італія та

інші. Основною проблемою цих країн є нерівномірний економічний розвиток, наслідком якого є спроба більш розвинених регіонів відокремитися або отримати більші повноваження в економічній сфері [26].

Останні роки в нашій країні часто лунають застереження про неминучий розкол України на декілька частин через різючі відмінності поміж українцями з різних регіонів. Насправді ж більшість таких заяв є не більш ніж голосливими та виключно політичними. Особливо ця карта розігрується перед кожними виборами аби підбурити суспільство чи зіграти на його емоційних відчуттях. Сучасні українські експерти виділяють декілька “гарячих” територій, де існують передумови для появи та подальшого розвитку сепаратистських ідей, це, зокрема, Крим, Закарпаття, Буковина та Донбаський регіон [27]. Потрібно наголосити, що ідеї сепаратизму в Україні поки що не набули широкого поширення, але у разі нехтування керівними органами джерел виникнення автономістських рухів, це питання може постати з новою силою.

Підводячи підсумки, зазначимо, що на сьогодні в світі практично не залишилося моноетнічних держав. Тому для стабільності країн, для запобігання міжетнічних конфліктів і протистояння, важливо своєчасно виявляти та реагувати на появу потреб етнічних спільнот, особливо на ті, що стосуються участі у владі. Держава повинна створити оптимальні умови для задоволення потреб, спрямованих на збереження культурної самобутності етнічної групи. А також вживати дієвих заходів щодо виникнення та поширення потреб, які становлять загрозу особистій безпеці всіх громадян та сприятимуть посиленню дискримінації та конфліктних ситуацій.

Література

1. Глобальный этнический кризис [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.globaltrouble.ru/global_nyu_etnicheskiy_krizis.htm.
2. Національно-етнічні процеси та відносини [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://Alive-Inter.net/ukr/textBookPage-60419utslul>.
3. Маруховська-Картунова О. Етнополітичні конфлікти: де, коли і як бунтують етнічні групи / О. Маруховська-Картунова // Наукові записки [Текст] : збірник. — Вип. 29. — К.: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. — С. 239. — (Серія “Політологія і етнологія”).
4. Там же. — С. 241.
5. Там же. — С. 245.
6. Абібулла Е. Татари, караїми та кримчаки вимагають визнання “корінними народами” [Електронний ресурс] / Е. Абібулла. — Режим доступу : <http://www.bbc.co.uk/go/ukrainian/nav/int/-/ukrainian/politics>.
7. Рамкова Конвенція ради Європи про захист національних меншин [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kngu.org/KongrUkr/Zacon/Zacon.htm>.
8. Заходи щодо виконання у 2007 році Плану дій Україна-ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/19146.htm>.
9. Котигоренко В. О. Концептуальні засади правового забезпечення етнонаціональної політики української держави / В. О. Котигоренко // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України [Текст] : зб. наук. пр. V Всеукраїнської науково-практичної конференції (2 – 3 жовтня 2003 р.) / ред. кол. : Котигоренко В. О. (співголова), Дедков М. В. (співголова), Деркач

- Н. В. (співголова) [та ін.]. — Запоріжжя : Облдержадміністрація, ЗНТУ ; Сімферополь : Доля, 2003. — С. 10—16.
10. Лундские рекомендации об зфффективном участии национальных меньшинств в общественно политической жизни с пояснительными примечаниями [Текст]. — Гаага : [б. и.], 1999. — С. 10—12.
11. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
12. Заходи щодо виконання у 2007 році Плану дій Україна-ЄС...
13. Тищенко Ю. Сучасні рекомендації та стандарти ОБСЄ щодо формування державної етнополітики [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко. — Режим доступу : http://www.usipr.kiev.ua/files/books/gide_OSCE2010.pdf.
14. Абібулла Е. Татари, караїми та кримчаки вимагають визнання “корінними народами”...
15. Тищенко Ю. Права національних меншин, етнічних груп на політичну участь у виборних органах...
16. Про національні меншини в Україні [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2494-12>.
17. Про вибори народних депутатів України [Електронний ресурс] : Закон України № 2766-III від 18.10.2001 р.. — Режим доступу : <http://www.telekritika.ua/media-rinok/regulyuvannya/verhovna-rada>.
18. Про вибори народних депутатів України [Електронний ресурс] : Закон України № 4061-VI від 17.11.2011 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/page9>.
19. Оніщенко К. О. Територіальна автономія як інститут забезпечення вимог національних меншин / К. О. Оніщенко // Держава і право [Електронний ресурс]. — 2010. — Вип. 49. — С. 764—769. — Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/handle/123456789/34665>.
20. Там же.
21. Соціологія [Електронний ресурс] : підручник / за ред. В. Г. Городяненка. — К. : Видавничий центр “Академія”, 2006. — 544 с. — Режим доступу : <http://ukrlibrary.com.ua/books/32/1/3/3802.html>.
22. Ключник Р. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності [Електронний ресурс] / Р. Ключник. — Режим доступу : <http://zgroup.com.ua/print.php>.
23. Там же.
24. Водяніков О. Наднаціональність в праві Європейського Союзу: Goetterdammung Європи чи переосмислення права? [Електронний ресурс] / О. Водяніков. — Режим доступу : <http://iir-mp.narod.ru/subjects/eu/superstate.htm>.
25. Международный пакт о гражданских и политических правах [Электронный ресурс] / Организация Объединенных Наций. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
26. Корупція в Україні – не політика [Електронний ресурс] : монографія / Журавський В. С., Михальченко М. І., Михальченко О. М. — К. : Фенікс, 2007. — 408 с. — Режим доступу : http://www.ipiend.gov.ua/?mid=11&action=monograph_detail&monograph_id=113.
27. Чи існує реальна загроза сепаратизму в Україні? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://newzz.in.ua/engine/go.php>.

V. Andriyash

**THE NEEDS OF ETHNIC MINORITIES AS A KEY STAGE
OF INSTITUTIONILIZATION OF ETHNIC PROCESSES**

The basic preconditions for the appearance and development of ethnic minorities needs are considered. The basic contradictions that arise in inter-ethnic relations, while meeting the needs of different ethnic minorities are analysed. The basic ideological directions in which ethnic minorities achieve the desired outcome in meeting their needs are characterized.

Key words: institutionalization, needs, ethnic inequality, special rights, representative structures, autonomy, nationalism, separatism.